

Síla kontextu (první část)

BERNIE GOETZ A VZESTUP A PÁD ZLOČINNOSTI
V NEW YORKU

22. prosince 1984 v sobotu před Štědrým dnem odešel Bernhard Goetz ze svého bytu v Greenwich Village na Manhattanu a kráčet ke stanici metra na křižovatce Čtrnácté ulice a Sedmé avenue. Byl to štíhlý muž před čtyřicátkou, měl světlé vlasy a nosil brýle. Na sobě měl ten den džíny a větrovku. Na stanici nasedl na vlak expresní linky číslo 2 směrem do centra a sedl si vedle čtveřice černých mladíků. Ve vagonu bylo asi dvacet lidí, ale většina z nich seděla na druhém konci, aby se teenagerům vyhnula, neboť „dělali vylomeniny“ a „chovali se neurvale,“ jak později uvedli očití svědci. Zdálo se, že Goetz to nevnímá. „Nazdárek,“ oslovil nastupujícího Goetze jeden z těch čtyř, Troy Canty. Canty téměř ležel na sedačce. Pak se zvedl a spolu s dalším z teenagerů Barrym Allenem přišel ke Goetzovi a požádal ho o pět dolarů. Třetí mladík James Ramseur ukazoval na svou podezřele vydutou kapsu, která vypadala, jako by tam měl pistoli.

„Co chcete?“ zeptal se Goetz.

„Dej mi pět dolarů,“ opakoval Canty.

Goetz se na něj podíval, a jak později prohlásil, viděl, že Cantymu „se lesknou oči a že se dobře baví... Široce

se usmíval“ a ty oči a ten úsměv v něm cosi spustily. Goetz sáhl do kapsy, vytáhl chromovaný pětiranný revolver Smith and Wesson ráže 38 a postupně na všechny čtyři mladíky vystřelil. Došel ke čtvrtému mladíkovi Darrellu Cabeymu, který ležel na podlaze a sténal, a řekl mu: „Vypadáš v pořádku. Tady máš ještě jednu,“ načež mu do míchy vstřelil pátou kulku, čímž ho doživotně paralyzoval.

Ve zmatku kdosi zatáhl za záchranou brzdu. Cestující utekli do dalšího vozu až na dvě ženy, jež zůstaly v panice jako přikovaně na místě. „Jste v pořádku?“ otázal se Goetz zdvořile první z nich. Odpověděla, že ano. Druhá žena ležela na podlaze. Chtěla, aby si Goetz myslel, že je mrtvá. „Jste v pořádku?“ zeptal se Goetz dvakrát. Přikývla. Průvodčí, který se mezitím objevil na scéně, se zeptal Goetze, zda je policista.

„Ne,“ řekl Goetz. „Nevím, proč jsem to udělal.“ Pauza. „Chtěli mě obrat.“

Průvodčí požádal Goetze o jeho revolver. Ten mu ho odmítl dát. Vyšel dveřmi na předku vagonu, sundal bezpečnostní řetízek, seskočil do kolejiště a zmizel v temnotě tunelu.¹

V následujících dnech se ze střelby v newyorském metru stala celonárodní senzace. Ukázalo se, že ani jeden ze čtyř mladíků neměl čistý trestní rejstřík. Cabey byl již zatčen pro ozbrojené vloupání, Canty za krádež. Tři z nich měli v kapsách šroubováky. Působili jako ztělesnění mladých gaunerů, ze kterých má strach skoro každý člověk žijící ve městě, a tajemný pistolník, který po nich střílel, vypadal jako anděl odplaty. Bulvární noviny přezdívaly Goetzovi „ochránce z metra“ a „střelec z Death Wish“, filmu, v němž Charles Bronson ztělesnil muže, který vzal ve velkoměstském chaosu zákon do vlastních rukou. V rozhlasových debatách a na ulicích o něm mluvili jako o hrdinovi, o člověku, který uskutečnil tajný sen každého Newyorčana, jenž byl v metru někdy okraden, napa-

den nebo zastrašován. Na Nový rok, týden po střelbě, se Goetz přihlásil na policejní stanici ve státě New Hampshire. Po jeho předání do New Yorku vyšel deník *New York Post* se dvěma fotografiemi na titulní straně: na jedné byl Goetz v poutech a se skloněnou hlavou odváděný do vazby, na druhé Troy Cauty – černý, vzpurný, s přivřenýma očima a založenýma rukama – propouštěný z nemocnice. Titulek zněl „Odváděný v poutech, zatímco zraněný násilník je na svobodě“. Když Goetz stanul před soudem, byl hladce osvobozen z obvinění z násilného útoku a pokusu o vraždu. Před Goetzovým domem se večer po vynesení rozsudku odehrála bujará improvizovaná pouliční party.

1.

Goetzův případ se stal symbolem výjimečné, temné chvíle dějin New Yorku, chvíle, kdy zločinnost ve městě dosáhla epidemických rozměrů. Po celá 80. léta docházelo v New Yorku v průměru ke 2 000 vraždám a 600 000 závažným trestným činům ročně. Pod zemí v metru panoval bez nadsázky chaos. Než Bernie Goetz nastoupil toho dne do vlaku linky číslo 2, čekal asi na spoře osvětleném nástupišti mezi šerými, vlhkými zdmi pokrytými graffiti. Jeho vlak měl se značnou pravděpodobností zpoždění, neboť v roce 1984 někde v newyorském metru každý den hořelo a každý druhý týden vykolejil vlak. Na policejních fotografiích místa činu je vidět, že Goetz seděl ve špinavém voze. Na podlaze se válely odpadky a stěny byly plné graffiti. To ale nebylo neobvyklé, protože v roce 1984 byl jeden každý z 6 000 vagonů newyorského dopravního podniku s výjimkou vozů jedné krátké linky pokryt graffiti odshora

dolů zvenčí i zevnitř. V zimě bylo ve vozech zima, protože většina z nich nebyla pořádně vytápěna. V létě v nich bylo nesnesitelné vedro, protože neměly klimatizaci. Dnes expresní vlak na lince číslo 2 před stanicí Chambers Street dosahuje rychlosti 65 kilometrů v hodině. Ale Goetzův vlak sotva jel tak rychle. V roce 1984 bylo v systému metra 500 „červených“ úseků, kde byl kolejový svršek tak poškozený, že vlaky z bezpečnostních důvodů nemohly jezdit vyšší rychlostí než 25 kilometrů v hodině. Jízda na černo byla tak rozšířená, že dopravní podnik přicházel ročně až o 150 milionů dolarů. Za rok docházelo v metru k 15 000 trestných činů – koncem desetiletí se tato cifra vyšplhala na 20 000 – a obtěžování cestujících žebráky a zlodějíčky bylo tak všudypřítomné, že počet cestujících klesl na nejnižší počet v historii metra. William Bratton, který měl později sehrát klíčovou roli v úspěšném boji New Yorku s násilným zločinem, popisuje ve své autobiografii, jaký šok zažil v New Yorku, kam se v 80. letech přestěhoval z Bostonu, z jízdy metrem:

Poté, co jsem čekal v téměř nekonečné frontě na žeton, jsem se pokusil vhodit do turniketu minci a zjistil jsem, že je záměrně ucpaný. Jízdné nebylo možné zaplatit, a tak jsme museli vstoupit do stanice brankou, kterou držel otevřenou jakýsi otrhanec s nataženou rukou – nejdříve vyřadil z provozu turnikety a teď se snažil lidem odebírat žetony. Jakýsi jeho kumpán se mezitím snažil vysát ústy mince vražené do otvorů; zůstávaly po něm oslintané. Většina lidí byla příliš vystrašená, než aby se těmto pobudům postavila – tak si ten žeton vezměte, co bych se rozčiloval? Další lidé turnikety bez placení podlézali, přelézali, přeskakovali nebo obcházel. Bylo to jako hromadná doprava v Dantově pekle.²

Takový byl New York 80. let, město zmítané jednou z nejhorších epidemií zločinnosti ve svých dějinách. Pak se ale náhle a bez varování epidemie zlomila. Po vrcholu v roce 1990 následoval strmý pokles. Vraždy klesly o dvě třetiny, trestné činy klesly o polovinu. Míra zločinnosti opadla tehdy i v jiných městech, ale nikde nekleslo násilí ani víc, ani rychleji. V metru bylo koncem desetiletí o 75 procent méně trestných činů než na jeho počátku. Když v roce 1996 stanul Goetz před soudem podruhé, tentokrát kvůli občanskoprávní žalobě, kterou na něj podal Darrell Cabey, noviny proces skoro ignorovaly a Goetz sám působil téměř anachronicky. V době, kdy se New York stal nejbezpečnějším velkoměstem v zemi, bylo obtížné si vybavit, co přesně Goetz kdysi symbolizoval. Bylo prostě nepředstavitelné, že by v metru někdo na někoho vytáhl pistoli a byl za to považován za hrdinu.

2.

Je třeba říci, že na představě zločinnosti jako epidemie je cosi divného. Mluvíme o „epidemii násilí“ nebo vlnách zločinnosti, ale není jasné, zda se opravdu domníváme, že zločinnost se řídí stejnými pravidly epidemie jako třeba Hush Puppies nebo jízda Paula Reverea. V těchto epidemiích šlo o relativně jednoduché a přímočaré záležitosti – o produkt a o informaci. Zločinnost oproti tomu není jediná, jednoznačně ohraničená věc, ale slovo popisující téměř nekonečně rozmanitý a složitý soubor chování. Zločinné jednání má vážné následky. Vyžaduje od zločince, aby učinil něco, čím se vystaví velkému osobnímu nebezpečí. Říci o někom, že je zločinec, znamená říci, že je zlý, násilný, nebezpečný, nepoctivý, men-

tálně nestabilní nebo že má více těchto vlastností v libovolné kombinaci – přičemž se nezdá, že by se tyto psychologické stavy snadno přenášely z jednoho člověka na druhého. Zločinci zkrátka nepůsobí jako lidé, kterých by se snadno zmocnil nakažlivý vichr epidemie. A přesto v New Yorku právě k tomu nějak došlo. V průběhu první poloviny 90. let nebylo do New Yorku přesídleno žádné nové obyvatelstvo. Žádní instruktoři úspěšně nepoučovali na ulicích potenciální delikventy o rozdílu mezi dobrem a zlem. Ve městě žilo na vrcholu epidemie zločinnosti právě tolik psychologicky defektních lidí se sklony ke zločinu jako v jejím nejnižším bodě. Ale z nějakého důvodu desítky tisíc těchto lidí přestali páchat zločiny. V roce 1984 skončil střet zlostného cestujícího se čtyřmi černými mladíky krveprolitím. Dnes podobný střet v newyorském metru už k násilí nevede. Jak k tomu došlo?

Odpověď spočívá ve třetím z principů šíření epidemií, síle kontextu. Zákon malého počtu popisoval typy lidí, kteří mají zásadní význam pro šíření informací. V kapitole o *Sezamové ulici* a *Blue's Clues* jsme se věnovali chytlavosti a viděli jsme, že pokud mají myšlenky být schopny zažehnout epidemii, musí být zapamatovatelné a musí nás přimět k akci. Zabývali jsme se lidmi, kteří šíří myšlenky, a vlastnostmi úspěšných myšlenek. Ale neméně důležité je i téma této kapitoly – síla kontextu. Epidemie jsou citlivé na podmínky panující v době a na místě, kde se odehrávají. V Baltimore se syfilis šíří mnohem více v létě než v zimě. Hush Puppies se začaly znovu prodávat, protože je nosili mladí lidé v nejmódnějších místech East Village, a když se něco vyskytne v takovémto prostředí, hned se na to ostatní dívají jinak. Dalo by se dokonce tvrdit, že jízda Paula Reverea vděčila za svůj úspěch svým způsobem i tomu, že se uskutečnila v noci. V noci jsou lidé doma v posteli, takže jsou snáze k zastížení, než když odejdou někam něco zařízovat nebo pra-

covat na pole. A když nás někdo vzbudí kvůli tomu, aby nám něco řekl, automaticky předpokládáme, že to bude naléhavá zpráva. Zkusme si představit, jak by ve srovnání s tím dopadla „odpolední jízda Paula Reverea“.

To všechno je myslím celkem zřejmé. Ale poučení ze síly kontextu zní, že na změny kontextu nejsme pouze citliví. Jsme na ně mimořádně citliví. A zlomit epidemii mohou takové změny kontextu, u kterých bychom to nikdy nečekali.

3.

V průběhu 90. let v celých Spojených státech poklesla násilná trestná činnost, a to ze řady vcelku prostých důvodů. V úpadku byl nelegální obchod s crackem, který byl zdrojem velkého množství násilí mezi gangy a dealery, výrazné ekonomické oživení způsobilo, že mnoho lidí, kteří by se byli nechali zlákat na dráhu zločinu, si našlo legitimní zaměstnání, a celkové stárnutí obyvatelstva znamenalo, že se zmenšil populační segment zodpovědný za většinu násilí – muži ve věku 18 až 24 let. Otázka, proč poklesla zločinnost v New Yorku, je ale trochu složitější. V období, kdy newyorská epidemie překročila kulminační bod, se ekonomika města zlepšila a ještě stagnovala. Na nejchudší čtvrti naopak počátkem 90. let těžce dopadly škrty v sociálních dávkách. Úpadek obchodu s crackem rozhodně byl jedním z faktorů, jenže ten klesal již nějaký čas předtím, než se křivka zločinnosti obrátila. Co se týče stárnutí obyvatelstva, kvůli masové imigraci 80. let New York nestárl, nýbrž mládl. V každém případě mají všechny tyto trendy charakter dlouhodobých změn, od kterých bychom očekávali postupné účinky. Úpadek newyorské zlo-

činnosti vůbec ale nebyl postupný, a tak v jeho obratu oči-vidně hrálo roli cosi jiného.³

Nejzajímavějším kandidátem na toto „cosi jiného“ je tak-zvaná *teorie rozbitých oken*. Ta je dítětem kriminologů Jamese Q. Wilsona a George Kellinga. Wilson s Kellingem tvrdili, že zločinnost je nevyhnutelným důsledkem nepořádku. Když rozbité okno zůstane neopravené, lidé, kteří chodí kolem, usoudí, že je to všem jedno a nikdo není za nic odpovědný. Brzy přibudou další rozbitá okna a pocit anarchie a signál, že vše je dovoleno, se z domu rozšíří na ulici, v níž stojí. Relativně podobné problémy jako graffiti, nedodržování veřejného pořádku a agresivní žebrání jsou podle těchto autorů všechno období rozbitých oken. Jsou to výzvy k vážnějším zločinům:

Zloději, ať už příležitostní nebo profesionální, chápou, že pravděpodobnost jejich dopadení je nižší, jestliže operují na ulicích, kde jsou potenciální oběti již zastrašeny stávajícími podmínkami. Jestliže se nějaká čtvrť není schopna zbavit protivného žebráka obtěžujícího kolemjdoucí, může zloděj usoudit, že tím spíš nikdo nezavolá policii a nebude identifikovat potenciálního zloděje a ani nezasáhne, pokud dojde k nějakému přepadení.⁴

Máme tu epidemickou teorii zločinnosti. Říká, že zločin je nakažlivý stejně jako módní trend, že může začít několika rozbitými okny a rozšířit se do celé čtvrti či města. O bod zlomu této epidemie se ale nepostará určitý typ člověka – žádný spojovatel jako Lois Weisbergová nebo maven jako Mark Alpert. Je to něco hmotného jako třeba graffiti. Podnět k určitému chování nepřichází od určitého typu člověka, ale od určité vlastnosti prostředí.

V polovině 80. let najal newyorský dopravní podnik Kellin-ga jako konzultanta, a ten naléhal, aby uplatnili teorii rozbi-

tých oken v praxi. Dopravní podnik na to přistoupil. Jmenoval nového ředitele metra Davida Gunna, který měl za úkol realizovat přestavbu metra v hodnotě řádově miliard dolarů. Mnoho zainteresovaných osob tehdy Gunnovi radilo, aby si nezatěžoval hlavu s graffiti a zaměřil se raději na důležitější otázky zločinnosti a spolehlivosti. Zdálo se, že je to rozumná rada. Starat se o graffiti v době, kdy byl celý systém na hranici kolapsu, působí tak nesmyslně jako drhnout paluby *Titaniku* ve chvíli, kdy se blíží k ledovci. Ale Gunn na tom trval. „Graffiti symbolizovaly kolaps systému,“ říká. „Když zvážíte celý proces znovuvybudování organizace a pracovní morálky, bylo třeba vyhrát bitvu s graffiti. Kdybychom tuto bitvu nevyhráli, žádné reformy managementu a fyzické změny by se neuskutečnily. Měli jsme uvést do provozu nové vlaky, které stály asi deset milionů dolarů jeden, a věděli jsme, co se stane, když je nedokážeme ochránit. Vydrží den a pak je vandalové zničí.“

Gunn zavedl novou strukturu řízení a přesné cíle a termíny, jejichž záměrem bylo vyčistit systém linku po lince a vlak po vlaku. Začal od linky číslo sedm, která spojuje Queens se středem Manhattanu, a začal experimentovat s novými postupy čištění skříní vagonů. Na vagony s nerezovým povrchem používali ředidla. Barevné vagony dostaly nový nátěr. Gunn stanovil pravidlo, že nehodlá za žádných okolností ustupovat. Jakmile je nějaký vagon jednou „vysvobozený“, nesmí se stát, aby byl ještě někdy poničen vandaly. „V tom jsme byli naprostí fanatici,“ říká Gunn. Na konečné linky číslo jedna v Bronxu, kde se vlaky otáčely a vyrážely znovu na Manhattan, zřídil Gunn čisticí stanici. Jestliže přijel nějaký vagon postříkaný, graffiti se muselo odstranit během otočky, nebo byl vůz vyřazen z provozu. Špinavé vagony s dosud neodstraněnými graffiti se nesměly míchat s čistými vagony. Účelem bylo vyslat jednoznačný signál vandalům.